

**İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı V. Koordinasyon Toplantısı
İsmâîlîlik ve Bâtînî Zihniyet Çalıştayı
12 Eylül 2014, SİVAS
Halil İŞILAK***

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı'nın katkılarıyla, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı V. Koordinasyon Toplantısı ve "İsmâîlîlik ve Bâtînî Zihniyet Çalıştayı", 12 Eylül 2014 tarihinde Sivas'ta düzenlenmiştir. Saat 09.30'da saygı duruşu ve İstiklal Marşıyla başlayan çalıştayın açılış konuşmalarını C.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Metin BOZKUŞ, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Sabri ERTURHAL, C.Ü. Rektörü Faruk KOCACIK, Sivas Belediye Başkanı Sami AYDIN yapmış, açılış konferansını da Prof. Dr. Ethem Ruhi FIGLALI ve Prof. Dr. Hasan ONAT vermişlerdir.

Açılışta konuşan Prof. Dr. Metin BOZKUŞ, geleneksel hale gelen İslam Mezhepler Tarihi Koordinasyon toplantılarının alanımızla ilgili araştırmalardan haberdar olma ve bilgi paylaşımı açısından çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Prof. Dr. Metin BOZKUŞ'tan sonra konuşma yapan C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Sabri ERTURHAL, farklılıkların fitri olduğunu, insanları tek tip düşünmeye, tek istikamet üzere olmaya zorlamanın bu yönüyle fitrata aykırı olduğunu belirtmiştir. Konuşmasının devamında "ihtilaf fitri olunca mezheplerin oluşumu da kaçınılmazdır ve mezheplerin varlık sebebi de ihtilaftır. İhtilaf fitridir fakat her ihtilaf doğru istikamette değildir. Bu anlamda İslam Mezhepleri Tarihinin, İslam Mezheplerinin ne dereceye kadar İslami olduğunu tasnif etme konusunda hakemlik yapması gerektiğini" belirtmiştir. C.Ü. Rektörü Prof. Dr. Faruk KOCACIK, farklılıkların zenginlik olarak telakki edilmesinde katkısı olacak bu toplantıyı tertip edenlere ve hocalarımıza teşekkür ediyorum, diyerek kısa bir konuşma yapmıştır. Sivas Belediye Başkanı Sami AYDIN'ın yaptığı konuşmayı kısaca aktarmak gerekirse; "günümüzde İslam âlemi çok büyük sıkıntıların içindedir, Müslümanlar şiddet sarmalıyla mücadele etmekte ve birbirlerine karşı şiddet uygulamaktadır. Şiddet uygulayan bunu İslam adına yaptığını, şiddete

* Arş. Gör. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. hisilak@pau.edu.tr

maruz kalan da buna İslam adına katlandığını söylemektedir ve bu durumda bir çelişki olduğu açıktır. Müslümanların kendilerini sorgulaması gerekmektedir. Hata İslam'da değil Müslümanlardadır” diyerek konuşmasını bitirmiştir. Çalıştayın konferans bölümü girişinde hitap eden Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı ise İslam Mezhepleri Tarihi alanında görev yapan bilim adamlarının görevlerinin hakemlik yapmak olmadığını, karşlarına gelen bütün gruplar, mezhepler ve anlayışların arka planını çok iyi tahlil ederek ortaya koymak olduğunu, insanların yargılanmaması gerektiğini, bu alanda görev yapanların tabloyu ortaya koyması ve tercihi insana bırakması gerektiğini vurgulamıştır.

Daha sonra çalıştayın Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Hasan ONAT, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Akademisyenleri ve dinleyicilere konferansını sunmuştur. ONAT, konuşmasında özetle şu konular üzerinde durmuştur: Uzlaşmalar duyguya dayalı değil, bilgiye dayalı olmalıdır. Duyguya dayalı birliktelik kısa ömürlü olur, çıkarlar bittiğinde uzlaşma da biter. Ama bilgiye dayalı olursa daima kalıcı olur. İslam medeniyeti olarak bilimde sanatta ve sporda yokuz. Oysa beşeri yaratıcılığın zirvesinde bilim, sanat ve spor vardır. Bu alanlarda yoksanız, varlığınızı kanıtlamak için şiddete başvurursunuz.

Fıtrat dininde akıl ve vahiy örtüşür, çatışmaz. Nasları yorumlarken lafızdan manaya gitmek zorundayız. Manadan lafza gittiğimiz zaman burada bir keyfilik ve kontrol edilemeyen bir alan ortaya çıkıyor.

Bir bölünmeyle karşı karşıyayız. Tasavvufa karşı olanlar ve taraf olanlar. Tasavvufa karşı olmak bin yıllık bir birikimi yok saymak olmamalı. Ya da taraf olmak tasavvufun beşeri unsurlar olduğu gerçeğini inkâr etmek anlamına gelmemeli. Peygamber zamanında mezhep, tarikat, cemaat yoktu. Öyleyse bunların hepsi beşeri unsurlardır.

Bâtınîlik bir zihniyettir ve bu zihniyetin İslam öncesi kökleri vardır. İslam öncesi var olan Bâtınîlik zihniyeti gnostisizm, daha sonra Şii Gulat özellikle İsmâîlîlik üzerinden İslam dünyasına girmiş, daha sonraki süreçte çeşitli aşamalarda Sünni dünyada da varlık göstermiştir. Bu durumun anlaşılması ve arka planın tespiti açısından bu çalıştayın önemli bir görev icra edecektir.

Açılış konuşmalarından sonra oturumlara geçilmiştir. Çalıştay 2 oturum ve 4 tebliğden oluşmaktaydı. I. Oturumun ilk tebliği olan “Bâtınî Düşüncenin Arka Planı

Olarak Kadim Kùltürler” isimli tebliği C.Ü. İlahiyat Fakùltesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Ali AVCU sunmuştur. AVCU tebliğinde özetle:

Bâtînîliğe politik bir bakış açısıyla bakılmaktadır. Klasik kaynaklarımıza baktığımızda da bu eğilimi görmekteyiz. Kaynaklarda Bâtînîlik siyasi yönüyle, İslam devletini ve Sünniliđi yok edecek bir tehlike olarak görülmüştür. İtikadi olarak ise, İslam algısını ortadan kaldırmaya çalışan bir harekettir. Bu bakış açısı politik bir bakış açısıdır ve bazı hataları içinde barındırmaktadır. Bunun yerine Bâtînîliğe bir inanç sistemi olarak bakmak gerekir. Bâtînîlik bir zihniyettir ve bu zihniyetin kodlarını okuyamadan sadece politik yönüyle Bâtînîliği anlamamız mümkün değildir.

Batınilik, İslam öncesi gnostik felsefeden önemli oranda etkilenmiştir. Fakat gnostik felsefenin bütün unsurlarını olduğu gibi almamışlardır. Bu geçiş esnasında bazı dönüşümler geçirmiştir. Örneğin, gnostik felsefede var olan düalizm ilkesi, İslam’a aykırı olduğu için Bâtînî gruplar bunun yerine “ezille” anlayışını geliştirmişlerdir. Bâtînîlik dediğimizde, Nusayrîlik, Dürzîlik, Yezîdîlik gibi gruplar akla gelmektedir. Detaya inildiğinde bu gruplarda büyük farklılaşmalar vardır, fakat çatı olgu olarak Bâtînîlik, bu grupları fikrî anlamda birleştirici bir unsurdur. Bunların dini anlama biçimi Bâtînîlik zihniyeti üzerinedir. Aynı şekilde, Tasavvufun tamamen Bâtînî gruplar içinde yer aldığından bahsedemeyiz fakat zihniyet şeklini anlamak için Bâtînîlik yönünü incelememiz gerekir.

Tebliğin müzakeresinde ilk konuşmacı olan Dr. Sıddık KORKMAZ, Bâtînîliđin, Mekke ve Medine’de tutunamadığını, daha çok Irak ve İran gibi bölgelerde güçlendiğini, bunda Mekke ve Medine toplumunun naslara daha çok önem vermesinin, fakat Irak ve İran gibi bölgelerde Zerdüşlük gibi bölgenin kadim kùltürlerinin etkili olduğunu, bu kùltürlerin Bâtînîliđin bu bölgelerde tutunmasının önemli sebeplerinden olduğunu belirtmiştir. Daha sonra söz alan Prof. Dr. Yusuf BENLİ, Bâtînîliđin İlhâdî, Tasavvufî ve Şîî Bâtînîlik şeklinde tasnif edilmesinin yerinde olacağını vurgulamış, Doç. Dr. Cemil HAKYEMEZ, Bâtînîliđin değerlendirilmesinde politik bakış açısının ağır bastığını, örneğin Hallacı Mansur’un idam edilmesinde Enel-Hak söyleminden ziyade siyasi iddiada bulunmasının etkili olduğunu belirtmiştir. Yrd. Doç. Dr. Fatih TOPALOĐLU, Şîîlik araştırılırken Maniheizm ve Mazdekizm’in ön plana çıkartıldığını

fakat bunlardan önce düalizmden bahseden Zerdüştlüğün olduğunu ve bu iki dinin kaynağının da Zerdüştlük olduğunu, Bâtınîlik'teki ezille anlayışının kökleri araştırılırken Zerdüştlüğe kadar geri gidilmesinin daha doğru olacağını belirtmiştir.

Daha sonra I. Oturumun II. Tebliği olan “İsmâîlîliğin Sosyo-Politik Gelişim Süreci” isimli tebliğe geçilmiştir. Tebliğ sahibi Yrd. Doç. Dr. Muzaffer TAN, ailevi sebeplerden dolayı çalışmaya katılamamış, onun yerine Arş. Gör. Ümit TORUL tebliğin bir kısmını okumuştur. Tebliğde, İsmâîlîlik içinde çok önemli bir yere sahip olan davet ve dâîlik olgusuna değinilmiş, davetin teorik veçhesi, pratik veçhesi ve dâîlerin genel özelliklerinden bahsedilmiştir.

Tebliğin bitiminden sonra müzakerelere geçilmiştir. Yrd. Doç. Dr. Yusuf GÖKALP, İsmâîlîlerin ilk defa Yemen'e gidişleri ve buradaki faaliyetlerinden bahsetmiş, Yrd. Doç. Dr. Aytekin ŞENZEYBEK, Ubeydullah el-Mehdî'nin kendi topraklarındaki Sünnileri rahatlatılabilmek için zahir-batın ayırımına yeni bir anlayış getirdiğini, batına ağırlık veren önceki İsmâîlîlerden farklı olarak zâhir-bâtın dengesini kurmaya çalıştığını, tezin başlığının sosyo-politik çerçeve olduğu için bu yönüne ağırlık verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA, Aytekin ŞENZEYBEK'in konuşmasına atıfta bulunarak Fatîmi Devletini kuran İsmâîlîlerin azınlık olmalarına rağmen Sünnî çoğunluğu memnun etmelerinde bu dengeleyici politikanın etkisinin olduğunu, mezhep çatışmasının yaşandığı günümüzde Fatîmi Devletinin ve mezhepsel barışın nasıl sağlandığı meselesinin incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Yrd. Doç. Dr. Ahmet BAĞLIOĞLU, Tasavvufta bulunan Bâtınî öğeleri değerlendirirken taraflı davrandığımızı, aynı öğeleri Bâtınîlik içinde düşündüğümüzde, değerlendirme aşamasında daha rahat ve hoyrat davranıldığını vurgulamıştır. Yrd. Doç. Dr. Ahmed YÖNEM, tebliğ üzerinden değerlendirme yapmış, Bâtınîliğin, eski medeniyetlerden ya da gelişim sürecinde dönemin kültürlerinden ne derece etkilendiğinin tebliğde eksik kaldığını, dâîlerin yöntemlerine ve davet şekillerine daha ağırlık verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Çalıştay'ın II. Oturumunda “Alamut İsmâîlîliği ve Selçuklular” isimli I. Tebliğ, Yrd. Doç. Dr. Adem ARIKAN tarafından sunulmuştur. ARIKAN tebliğinde, İsmâîlî ve Karmatî ayrışmasına, Hasan Sabbah'ın Fatîmi Halifesi el-Mustansır adına Alamut'u ele

geçirmesine, Fatımiler'deki Musta'lı-Nizârî ayrışmasına ve Haşîşî teriminin kaynağına değinmiştir. Ayrıca Hasan Sabbah'ın hayatına ve Selçuklu'nun Bâtınîlerle mücadelesine geniş yer vermiştir.

Tebliğün sunumu bittikten sonra müzakerelere geçilmiştir. Prof. Dr. Muharrem AKOĞLU, Hasan Sabbah'ın yetişme tarzı, bulunduğu çevre ve karakterinden bahsettikten sonra Sabbah'ın iki farklı profile sahip olduğunu, birincisi içki içen ve cinayete karışan, oğullarını idam ettiren ve çevresinde dini kurallara aykırı davranılmasını engelleyen dini hassasiyeti yüksek bir Hasan Sabbah, bir diğerrinin ise kurduğu dini-örgütsel yapıyla kendisini tartışılmaz bir konuma yükselten, imamet anlayışını kendine itaatın bir aracı olarak kullanan, çevresinde bulunan devletlerin müesses nizamını sarsan, baskı, zorbalık ve cinayete anılan örgüt yapılanması kuran bir Hasan Sabbah olduğunu belirtmiş, Müslümanların Kur'an ve Peygamber dışında bütün kitapların ve şahsiyetlerin eleştiri dâhilinde olacağını kavrayamadıkları sürece, İslam toplumunda her zaman bu tür örgütlerin çıkma potansiyeli olacağını söyleyerek konuşmasını bitirmiştir. Prof. Dr. Seyid BAHCIVAN, tebliğ sunumları üzerinden genel bir değerlendirme yapmış, Arapça ibarelerin kullanımında daha dikkatli olunması gerektiğini, Türkçemize geçerken kelimelerin asli şekline dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Doç. Dr. Ahmet AK, tebliğde, Hanefî-Maturidî âlimlerin yazdığı Bâtınîlik hakkındaki reddiyelere değinmenin konunun anlaşılmasına katkıda bulunacağını söylemiştir. Bir diğerr müzakereci Yrd. Doç. Dr. Mehmet KALAYCI Eşariler ile Batınîlerin görüşlerinin yakın olduğu iddialarını değerlendirmiş, bu iddialar üzerine meclisler tertip edildiğini, ilim müzakeresi meclisinde Tâlimiyye (Hasan Sabbah) ile Eşarilerin bazı kalamî konulardaki görüşleri arasında bir fark olmadığını ifade ederek Selçuklu döneminde mezhepler arası iletişime örnek vermiştir.

Diğerr müzakereciler de çeşitli katkılarda bulunduktan sonra II. Oturumun II. Tebliği olan "Bir Bâtınî Yöntem Olarak Hurûfilik" isimli tebliği Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin BALLI sunmuştur. Ballı yaptığı sunumda, Hurufiliğin tarihi temellerine değinmiş, kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî'nin katkılarından, ebcedin tarihi seyri ve dönüşümünden ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Tebliğ sunumu tamamlandıktan sonra müzakerelere geçilmiştir. Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ, ebcedin İslam'dan önce kullanılmasının yanlış olduğu anlamına gelmediğini, ebcedin bir delil olamayacağını fakat ilmi bir zevk olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Doç. Dr. Ömer Faruk

TEBER, “Hurûfluk 15. yy’da Bektaşilik içine girdi. Bu durumda iki görüş ortaya çıktı. Bir görüşe göre Hurûfluk Bektaşiliğin bozulmasına sebep oldu. Diğer görüşe göre Hurûfluk, Bektaşiliğe renk kattı.” demiştir. Yrd. Doç. Dr. Orhan ATEŞ, Batınî fikirlerin Sünnilik, Haricilik ve Mutezile gibi fırkalar içinde yer almazken, Şia ve kollarında yer aldığını bunun sebebinin ilk saydığı fırkaların Kur’an’ın lafzına bağlı olmalarından kaynaklandığını söylemiştir. Konuşmasının devamında, Eğer biz bir gruba, ekole veya mezhebe toplumsal temsil alanı açmazsak, bu gruplar Hurûfluk, Bâtınîlik gibi alanlara kayıp kendilerini bu alanlarda göstermeye meylederler” demiştir. Yrd. Doç. Dr. Şahin AHMETOĞLU, Hurûfluk hareketinin coğrafi, tarihi ve sosyal şartlardan etkilendiğini, örneğin Azerbaycan’da Moğol baskı ve zulmüne karşı Hurûflüğün bir direnme aracı olduğunu belirtmiştir. Yrd. Doç. Dr. Doğan KAPLAN, konuşmalarda Bâtınîliğin İslam öncesi kaynakları üzerinde durulduğunu fakat İslam’dan sonraki Bâtınîliğin kaynakları üzerinde durulmadığını, bu yönüne de ağırlık verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Müzakereler bittikten sonra yapılan değerlendirme oturumunda Prof. Dr. İlyas ÜZÜM, Bâtınî toplumların kapalı olduğunu fakat iletişim çağında bilgiye ulaşımın kolaylaşmasıyla birlikte itikadi bir sorgulama süreci yaşandığını belirtmiştir. Aleviliğin Bâtınîlik içinde değerlendirmenin sakıncalı ve hatalı olacağını, Alevilikte Bâtınî unsurların mevcut olmakla birlikte bunun Aleviliği Bâtınîlik içinde değerlendirmeyi gerektirmediğini vurgulamıştır. Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA, Kâbe’de Cüheymân el-Uteybî’ye yapılan biatı örnek göstererek, Seleflik içinde Bâtınî anlayışa değinmiş, Seleflik içinde de güçlü bir Bâtınî damarın olduğunu söylemiştir. Prof. Dr. Metin BOZAN, Ehl-i Sünnet içerisinde Bâtınî unsurların mevcut olduğunu, bu yönüyle Ehl-i Sünnet’i tanıyabilmek için Tasavvufu bilmek, Tasavvufu bilmek için Bâtınîliği bilmek, Bâtınîliği bilmek için Dinler Tarihini bilmek, Dinler Tarihini bilmek için de Felsefeyi bilmek gerekir diyerek sözünü tamamlamıştır. Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI, günümüzde insanların yoga, astrologlara danışma, fal baktırma, meditasyon gibi süreçlerin içerisinde yer almasının aslında Bâtınîliğin değişik tezahürleri olduğunu ifade ederek çalıştayın son konuşmasını yapmıştır.

Kanaatimizce kökleri İslam öncesine dayanan Bâtınîliğin hangi kanallar üzerinden İslam Medeniyetine geçtiği, bu geçiş esnasında nasıl bir dönüşüme uğradığı, Bâtınî tesirlerin İslami gruplar içinde ne dereceye kadar mevcut olduğunun ortaya konulması açısından faydalı bir çalıştay gerçekleşmiştir. Tebliğler ve müzakereler ile İsmâîlîliğin

ve Bâtînlîğin anlaşılmasında eski kültür ve medeniyetlere özellikle de Gnostik felsefenin araştırılmasının önemli olduğu ortaya çıkmıştır.

Çalıştay öncesinde sunulacak tebliğlerin katılımcı ve müzakerecilere gönderilmesi, temel terimlerin araştırılması ve konuya aşinalık açısından çok yerinde olmuştur. Tebliğ sayısının az tutulup daha çok müzakereciye söz verilmesi, dinleyicilere konu üzerinde çok sayıda akademisyenin fikir ve görüşünü öğrenme imkânı vermiştir.

İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nın sorunları ve çözüm önerilerinin tartışıldığı Koordinasyon oturumunda da ders saatlerinin arttırılması, Yüksek Lisans ve Doktora programlarında karşılaşılan problemler üzerinde durulmuştur. 2015 Yılı koordinasyon toplantısının, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nın teklifiyle Konya'da yapılmasına ve çalıştay konusunun Selefîlik olmasına oy birliğiyle karar verilmiştir.